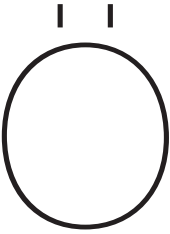

Türk tıp tarihine ait belgelerde hasta güvenliği

Dr. Mahmut Tokaç

1963 Ünye doğumludur. 1979'da Ünye Lisesi'nden, 1985'te İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. 200 yılında İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi doktorasını tamamlamıştır. Sırasıyla Erzincan Devlet Hastanesi Acil Servisi, İstanbul Haseki Hastanesi Acil Servisi, İstanbul Zeytinburnu 7 numaralı AÇSAP Merkezi, İstanbul Tozkoparan Sağlık Ocağı, İstanbul Karabayır Sağlık Ocağı, İstanbul 70. Yıl FTR Hastanesi, İstanbul 112 Bayrampaşa Acil Y.İst., İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi, İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü 184 Koordinatörü olarak çalışmıştır. 2002 – 2003 tarihleri arasında İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi başhekimisi olmuş, 2003 – 2005 tarihleri arasında Sağlık Bakanlığı İlaç ve Ecz. Gn. Md.'nde Genel Md. Yrd. olarak görev yapmıştır. 2005 yılından beri Sağlık Bakanlığı İlaç ve Ecz. Genel Müdürü'dür.

Ölünabilir hataların önlenmesi için alınabilecek tedbirler olarak kısaca özetleyebileceğimiz 'Hasta Güvenliği' konusunda, Türk tıp tarihinin kaynakla-

rından el yazması tıp kitapları, hastane ve medreselerin vakfiyeleri ve diğer arşiv belgelerinde dikkatimizi çeken bazı hususlar bu çalışmada yer almaktadır.

Doğu'da ve Batı'da hiçbir başka devlete nasip olmayan zenginlikte ve çeşitlilikte arşiv belgesinin Osmanlı

Devleti'nden günümüze intikal etmiş olması büyük bir ayrıcalıktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi başta olmak üzere birçok arşiv ve kütüphanede oldukça fazla sayıda arşiv belgeleri elimizde mevcuttur.

Tıp yazmalarında hasta güvenliği

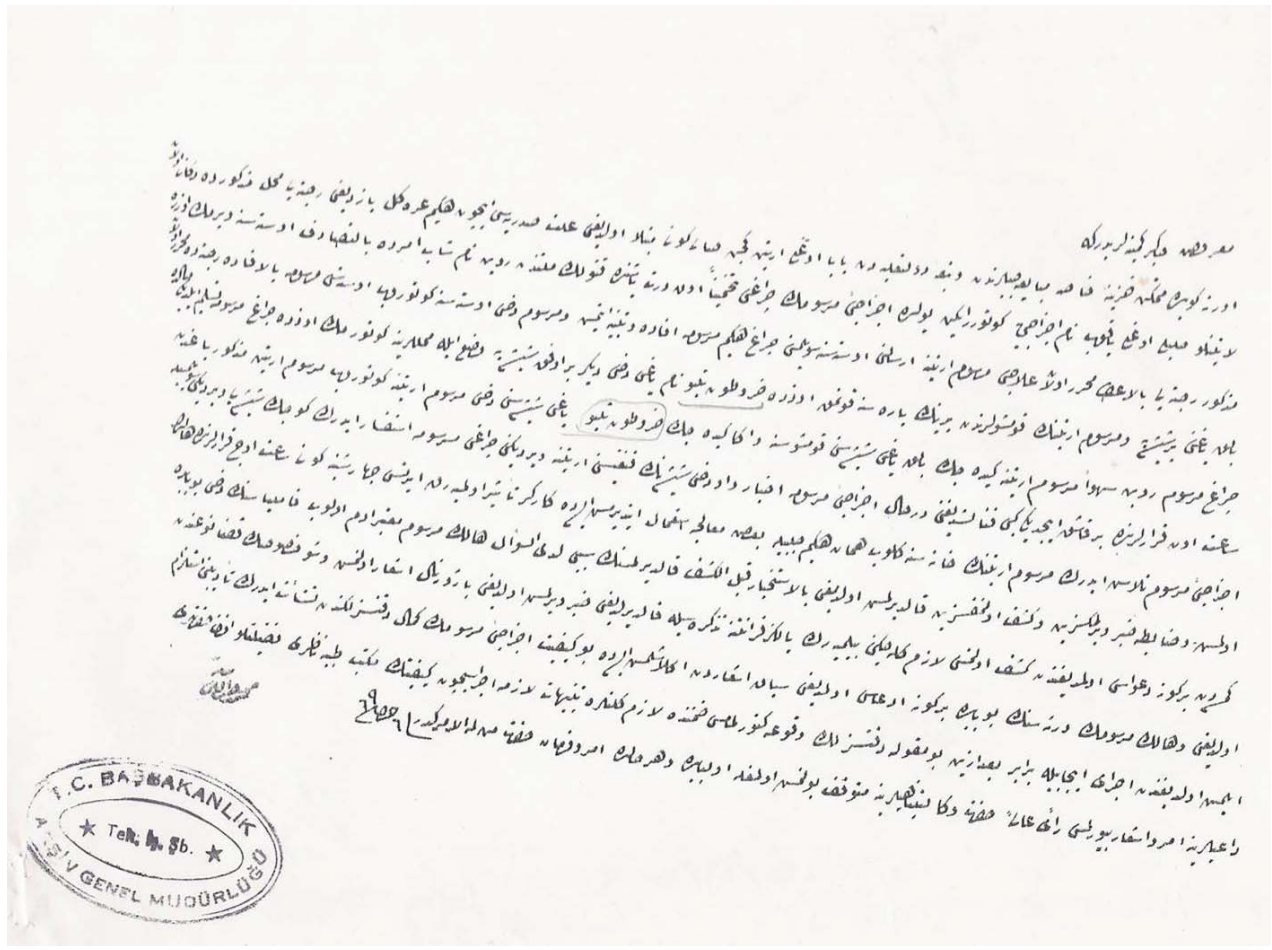
Kaynaklardan elimize ulaşan en eski tarihli olanlar tıp yazmalarıdır. Özellikle Beylikler döneminden başlamak üzere Osmanlı döneminde daha çok sayıda olmak üzere elimizde bulunan tıp yazmalarında hasta güvenliği açı-

sından temelde iyi hekimlik tanımı yapılmaktadır. Hekimlerin mesleki uygulamalarının sonuçları hayati önem taşıdığından, doğru ve yeterli meslek bilgisi, tecrübe, beceri ve ustalık gibi nitelikler hekimlerden beklenen vasıflardı. Bunun yanında bazı yazmalarında hekimlere tavsiyeler başlıklı bölümler yer almaktadır.

Doğu'da ve Batı'da hiçbir başka devlete nasip olmayan zenginlikte ve çeşitlilikte arşiv belgesinin Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal etmiş olması büyük bir ayrıcalıktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi ve Topkapı Sa-

rayı Müzesi Arşivi başta olmak üzere birçok arşiv ve kütüphanede oldukça fazla sayıda arşiv belgeleri elimizde mevcuttur.

Tıp yazmalarında hasta güvenliği

Kaynaklardan elimize ulaşan en eski tarihli olanlar tıp yazmalarıdır. Özellikle Beylikler döneminden başlamak üzere Osmanlı döneminde daha çok sayıda olmak üzere elimizde bulunan tıp yazmalarında hasta güvenliği açısından temelde iyi hekimlik tanımı yapılmaktadır. Hekimlerin mesleki uygulamalarının sonuçları hayatî önem taşıdığından, doğru ve yeterli meslek bilgisi, tecrübe, beceri ve ustalık gibi nitelikler hekimlerden beklenen vasıflardı. Bunun yanında bazı yazmalarda hekimlere tavsiyeler başlıklı bölümler yer almaktadır.

Hekim İbn-i Şerif'in "Yâdigâr-ı İbn-i Şerif" adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1041'de kayıtlı

'On üçüncü bab' tabiilere vasiyyet tabib ... diyanetü ve emanet şartların ve insaniyet şefkatini yerine getirmiş ola ve cemi'i 'azasın yaramazlıklardan hıfz itmîmiş ola gerekdür ... elinden geldükçe 'ilacı ğıda ile ide edviyeye meşğul olmaya ve dahı elinden geldükçe bir otlı ilac ide terkiib olmış bir niçe edviye ile 'ilac itmeye ve tabib gerekdür kim mechul otıla 'ilac itmeye kim mechul kişiler ve karı 'avratlar tecribe ideler ve hikayet ideler anun gibi edviyei işe sürmeyeler ve ana itimad itmeyeler meger meşhur ola kendünün tecribesi yetmiş ola ..."

nüshasının 92. b – 94. b sayfaları arasında yer alan hekimlere tavsiyelerinde iyi bir hekimin emin (sır saklayan), insaniyetli ve şefkatli olması gerektiğini belirtir. Bilgi ve becerisi yanında hastanın durumunu çok iyi gözlemlemesini tavsiye eder. Mümkün mertebe önce gıda ile tedavii düzenlemesini, olmazsa ilaçlara başvurmasını önerir. İlaç gerekiyorsa da öncelikle bir tek ottan oluşan ilacı vermesini, ancak bununla tedavi edemezse o zaman karışım şeklindeki ilaçları kullanmasını önerir.

Özellikle etkisi tam bilinmeyen ilaçları kullanmamasını, hekim olmayanların "Ben tecrübe ettim iyi geldi" gibi sözlerine itibar edilmemesini savunur. Ancak bilinen veya kendi tecrübeleri olan ilaçları kullanmayı tavsiye eder.

Vakfiyelerde hasta güvenliği

İyi hekimlik tanımı kapsamında Osmanlı tabibi için öngörülen vasıfları en açık şekilde darüşşifa vakfiyelerinde buluruz. Elimizde mevcut olan 15 ile 17. yüzyıllar arasında yapılmış olan Osmanlı darüşşifalarının vakfiyelerine göre, tabipten beklenen en önemli özelliklerin tecrübe ve ustalık olduğunu görmekteyiz.

Fatih Darüşşifası Vakfiyesi'nde denenmiş ve tecrübeli uzman; Edirne'de mâhir; Süleymaniye'de marifetli, tecrübeli; Atık Valide'de tıp ilminde usta; Manisa'da bütün meselelere tecrübe ile vakif uzman tabiilerin tayini şart koşulur.

Haseki Vakfiyesi'nde darüşşifada çalışacak hekimlerin işinin ehli, zeki, nazik, güler yüzlü, feraset sahibi, tıp ve hikmet kanunlarını bilen, hastaların

ruh hallerinden anlayan, her türlü ilaç yapımında bilgi sahibi, becerikli, tıbbi vakalarda bilgilerini geliştirmiş, ahlaklı, güzel huylu ve konusunda uzman olması gerektiği belirtilmektedir.

Arşiv belgelerinde hasta güvenliği

Bu belgelerde hasta güvenliğine dair en çok rıza (onam) belgelerine rastlamaktayız.

Osmanlı Devleti'nde sağlık mesleği mensupları tabipler, cerrahlar, keh-hâller (göz hekimleri) ve eczacılar olarak dört ayrı gruptu. Özellikle cerrahlar yaptıkları ameliyatlara için rıza beyanı isterlerdi, aksi takdirde kan davası açılabilir ve diyet (tazminat) istenebilirdi.

Rıza beyanı anlaşmalarında özellikle cerrahi müdahalelerden önce, hastanın hastalığının tanımı, yapılacak ameliyatın türü, cerrahın alacağı ücret belirtildikten sonra olumsuz bir durum meydana gelmesi halinde hasta veya ölüm halinde yakınlarının herhangi bir talebi olmayacağına dair bir taahhüt alınması mahkemelerce teyit edilirdi.

Belgelerin bir kısmı ise hekimbaşlarının yapılan şikâyetleri dikkate alarak şartlanlara, ehliyetsiz ve yetersiz olanlara karşı halkı korumak için zaman za-

Fatih Vakfiyesi'nde "dârü's-şifâ için vâkîf-ı ahvâl-i nabz-ı marîz, ilm-i teşrihde sâhib-i ilm-i arîz, fenn-i tîb ve kânûn-ı şifâda fâ'ik iki tabîb-i mücerreb-i hâzîk ta'yîn oluna" demektedir.

man sağlık mensuplarını denetleme-leri ve usulüne göre hekimlik yapma-yan cahillerin imtihan edilerek mes-lekten men edilmesini sağlamalarıyla ilgilidir. Bu belgelerin bazıları da imti-han sonucu hekimlik yapabileceklerin listesidir.

Haleplioğlu Yakop'un yanlış ilacının neden olduğu ölüm

Bu sunumda vereceğimiz son örnek ise günümüzdeki anlamıyla hasta gü-venliği tanımına en uygun bir olayla ilgili. 1853 yılında İstanbul Ortaköy'de eczacılık yapan Haleplioğlu Yakop, mesleki bir hata yüzünden ölüme se-bep olmuştu. Bu olay, zamanın en üst yetkilili kurumları tarafından yapılan soruşturma ve resmi yazışmalarla saptanmıştı. Bu olayı anlatan belge-ler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Katoloğu Meclis-i Vâlâ No: 11534'de yer alan 4 adet vesikalardır.

1. belge Eczacı Haleplioğlu Ya-kop'un sebep olduğu ölüm olayını özetleyen, Zaptiye Müşiri'nin 15 Şu-bat 1853 (6 Cemaziyelevvel 1296) ta-rihli tezkeresidir. 8 Şubat 1853 Salı günü sarayın satın alma işlerini ya-pan Hazine-i Hassa Mübayaacılarınd-an Babaoğlu Artin, müptela olduğu illet-i sadriye (göğüs ağrısı) için He-kim Arakil'e gider. Aldığı reçeteyi ec-zaneye götürürken yolda eczacının çırağına rastlar. Reçetede yazan ilacı yapıp kendisine göndermesi için ec-zacıya ulaştırmak üzere çırağa verir. Eczacı, çırağın getirdiği reçetede ya-zan balık yağını hazırlayıp bir şişeye koyar. Aynı zamanda bir başka hasta-nın yarasına konmak üzere kraton ya-

Sadeleştirilmiş bir örnek ver-mekle yetinelim:

... Abdülmennan oğlu Mustafa Bey, saygıdeğer şer'i şerif meclis-inde (mahkeme) ... cerrahlık il-minde hazâkatı ve akranı arasın-da üstünlüğü belli olan bu kitabın (belgenin) hamili Küpeli kızı Sali-ha Hatun adındaki Kipti kadın hu-zurunda kendi rızasıyla şu ikrar ve itirafta bulundu: "Ben fitik ara-zına müptelayım, tedaviye şiddet-le ihtiyacım vardır. ... beni tedavi-ye başlamak üzere ... 1200 ... ak-çe ücreti peşin olarak Saliha Ha-tun'a ödeyip teslim ettim. Merku-me Saliha Hatun'un tedavisi dola-yısıyla uyanamaz veya sözü edil-en hastalıktan, Allahu Teala em-riyle ölürsem, mirasçılarım veya daha başkaları kan ve diyet dava-sı açmasınlar. Açarlarsa da hâ-kimler nezdinde davaları kabul edilmesin." dedi. ...

ğını koyduğu küçük bir şişeyi de verip çıkarla gönderir. Çıracak şişeleri karıştırır ve Artin'e haricen sürülecek diğer ilacı verir. Artin gece sabaha karşı as-lında çok zehirli olan kraton yağından bir kaşık içer ve fenalaşır. Sabah ec-zane açılınca eczacıya haber verilir. Eczacı çırağın Artin'e küçük şişeyi verdiğini öğrenince derhal bir hekim çağırılır. Ancak ertesi gün hasta ölür. Olay, çırağın ilaç şişelerini karıştırma-sı sonucu oluşan bir zehirlenmedir. Şişelerin üzerinde içerik veya hasta adı olan herhangi bir not yoktur. Bir hafta sonra Zaptiye Nezareti (po-lis teşkilatı) olaya el koyar. Ailenin da-vacı olmamasına rağmen kamu da-vası gibi düşünülecek olay soruşturulur. Olayın eczacının kemal-i dikkat-sizliğinden (çok ciddi dikkatsizlik) kaynaklandığı ve cezalandırılması gerektiği düşünülerek eczacı gözaltı-na alınır. Konu bilirkişi olarak Mekteb-i Tıbbiye'ye danışılır. Mekteb-i Tıbbi-ye'de 1840 yılından beri hekim ve ec-zacıları, ilaçların imal ve satışını kon-trol etmekle görevli Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye, Eczacı Yakop'u dinler ve mesleki açıdan suçlu görerek şiddet-li takdir ve tevbih (azarlama) eder.

Eczacının ilacı tertip ederken (hazır-larken) olduğu kadar tevziinde (dağı-tımında) de çok dikkatli olması gerektiği, ancak hazırladığı ilaçların üzeri-ne kimin ilacı olduğunu yazmaması dolayısıyla kurallara uymadığı için suçlu olduğu bildirilir. Kararda ayrıca diğer eczacılara bu olayın gazete aracılığıyla duyurulması da istenir. Mekteb-i Tıbbiye'nin görüşü üzerine konuyu ele alan Meclis-i Vâlâ, ecza-cının bir kastının olmadığına ancak dikkatsizliği sebebiyle ölüme sebep olmaktan altı ay hapsine ve bu süre zarfında da eczanesinin kapatılma-sına, ayrıca bu hususun devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de ilan edilmesine karar verir. Bu karar, 16 Kasım 1853 tarihli irade ile Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe gir-miştir.

Osmanlı'da bildiğimiz ilk eczacılık ni-zamnamesi 1853 yılında, bu olaydan kısa bir süre sonra yayımlanarak yü-

rürlüğe girmişse de, burada konu ile ilgili sadece 62'inci Madde'de çok basit geçilmiştir. "Eczacı esnafından her kim gerek ecza itasında ve gerek reçete tahrir olunan eczayı imalde sehv eder ise bila mad olan cünhalara icab edecek te'dibata müstehak olacaktır..."

1861 yılında yayımlanan Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Ni-zamname'nin 18'inci maddesi bu konu-yu ayrıntılı ele almaktadır: "Reçete ile eczacı dükkânından yapıp verilen ilaçların ağız mühürlü olup üzerinde filan kimse için şöyle istimal olunacaktı diye tahrir olunmuş yaftası ile verilecektir ve dahilen istimal olunan ilaçların yaftası turuncu olacaktır."

Bu olay vesilesi ile eczacıların ilacın imalinde olduğu kadar dağıtımında da çok dikkatli olması gerektiği ve ilacın kimin olduğunu bildirir etiket ko-nulması gerektiği bütün eczacılara duyurulmuştur.

Sonuç

'Hasta Güvenliği' kavramının son za-manlarda tıp dünyasının gündeminde yoğun olarak yer almasına rağmen yüzyıllar öncesinden hasta güvenliğine dair yer alan bu örnekler, dönemi-ne göre Türk tıp tarihinde hasta gü-venliğine ne kadar önem verildiğine işaret etmektedir.

Kaynaklar

Mehmet İpşirli; *Takdim; Osmanlılarda Sağlık (Health in the Ottomans) – I*; Editörler: Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz; İstanbul 2006; s: 9.

Nil Sari; *Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi; Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 5*; İstanbul, 1999; s: 11-68.

Nil Sari; a.g.e.; s: 16.

Bu olayı anlatan belgeler Prof. Dr. Ayten Altıntaş tarafından 3-4 Haziran 1996'da III. Eczacılık Tarihi Kongresi'nde bir tebliğle bildirilmiştir.

Ayten Altıntaş; *1853 Yılında İstanbul'da Bir Eczacının Cezalandırılması; Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları – 4*, İstanbul 1998, s: 181- 186